

ПРОТИПРАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХИСНИКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

НИЖНИК Григорій Петрович - аспірант кафедри правосуддя та кримінально-правових дисциплін Національного університету «Острозька академія»

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты противоправного поведения защитника в уголовном производстве. Автор обращает внимание на недостаточную определенность отечественного законодательства по вопросам определения законности интересов подзащитного. Отмечено, что такая ситуация служит дополнительным источником возникновения противоправной деятельности адвокатов, в осуществлении своих полномочий предпочитают именно отстаиванию интересов подзащитного, а оценивая их соответствие закону руководствуются исключительно собственным убеждением, которое в отдельных случаях не соответствует духу закона и нравственности. Исследователем выдвинута гипотеза о необходимости дополнительной формализации полномочий адвоката в уголовном производстве.

Ключевые слова: уголовное производство, правовая природа, адвокат, прокурор, противоправная деятельность, преступление.

Постановка проблеми

Розбудова та подальший розвиток правової держави та демократичного суспільства потребують створення та укріплення гарантій захисту прав та свобод людини, і необхідною умовою для цього є забезпечення механізму функціонування такого специфічного демократичного інституту, яким є адвокатура. Зростання ролі адвокатури в сучасній правовій системі слід розглядати як один із способів обмеження державою своєї

влади за допомогою створення і функціонування незалежного правозахисного інституту, що сприяє реалізації та захисту прав і свобод людини [1, с.331].

Однобічність діяльності адвоката слугує певною гарантією захисту прав особи та встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні, однак не варто забувати, що у ході такої діяльності захисник має залишатись абсолютно законослухняним, реалізовувати свої повноваження виключно у межах і у спосіб визначений законом. Участь адвоката у кримінальному провадженні сприяє об'єктивності отриманих результатів, дозволяє всебічно оцінити представлені обвинуваченням докази, сприяє формуванню критичного висновку, щодо причетності особи до вчинення злочину, а в окремих випадках і переконанню про його невинність.

Огляд останніх досліджень та публікацій

Окремі проблеми протидії незаконній діяльності сторін у кримінальному провадженні у своїх роботах розглядали такі автори, як В.М. Волженкіна, Л.А. Воскобітова, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, В.Г. Гусєв, Ю.М. Дьомін, О.В. Єні, А.В. Кудрявцева, В.Л. Кудрявцев, О.Д. Кузнецова, О.П. Кучинська, В.А. Лазарева, І.Н. Лук'янов, Л.І. Малахова, Л.П. Михайлов, В.Т. Нор, А.В. Смирнов, А.А. Сеньков, М.Є. Шумило та ін. На жаль, питанням безпосередньо незаконної діяльності адвоката

у кримінальному провадженні присвячено значно менше наукових досліджень. Незважаючи на актуальність проблеми, питання незаконної діяльності адвоката на монографічному рівні в останній час досліджувались лише Ю.П. Гармаєвим і Я.П. Зейканом.

Формулювання завдання

Метою статті є дослідження теоретичних і практичних аспектів протиправної поведінки захисника у кримінальному провадженні та відстоювання позиції щодо необхідності додаткової формалізації повноважень адвоката у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу

Вітчизняний інститут захисту прав особи в кримінальному провадженні впродовж останніх років активно змінюється та вдосконалюється разом із розвитком кримінально-процесуального законодавства, шляхом упровадження сучасної нормативної регламентації адвокатської діяльності.

Конституцією України встановлено непорушність прав людини і громадянина та гарантовано надання особі правової допомоги. Основним Законом України чітко й однозначно встановлено: „Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом” (ст.ст. 59, 131-2) [2]. Законом України „Про адвокатуру та адвокатську діяльність” визначено, що правовою основою діяльності адвокатури України є Конституція України, цей Закон, інші законодавчі акти України. Адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому

цим Законом. Адвокатуру України складають усі адвокати України, які мають право здійснювати адвокатську діяльність. З метою забезпечення належного рівня адвокатської діяльності, дотримання гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних прав адвокатів, забезпечення високого професійного рівня адвокатів та вирішення питань дисциплінарної відповідальності адвокатів в Україні діє адвокатське самоврядування. У Розділі VI цього Закону регламентовано порядок настання дисциплінарної відповідальності адвоката за вчинення неправомірних дій (ст.ст. 2, 3) [3].

Оскільки у сучасних умовах виключно адвокатура визнається єдиною правозахисною організацією у сфері кримінального судочинства, забезпечення здійснення цього правового обов'язку та відповідальність за дотримання законності у ході надання правової допомоги повністю покладається на її членів – адвокатів.

Подальше удосконалення законодавчої регламентації ролі та відповідальності адвокатури у межах захисту особи у кримінальному провадженні сприятиме досягненню мети підвищення якості правової допомоги особам, які її потребують. Законодавцю необхідно створити найкращі умови для того, щоб саме адвокат, а не хто інший здійснював захист особи у кримінальному провадженні й виконував свої обов'язки максимально старанно, а основне – у законний спосіб. Незважаючи на очевидні досягнення вітчизняної правотворчості у гарантуванні підозрюваному та обвинуваченому захисту його прав у кримінальному провадженні, максимальна конкретизація закону сприятиме більш чіткому та однозначному розумінню відносин, що ним охоплюються. Ми повинні усвідомити, що однакове сприйняття законодавчих приписів призведе до формування однорідної правозастосовної практики. Такі прагнення законодавця здатні мінімізувати не лише масштаби неправомірної діяльності органів правопорядку чи правосуддя, які на сучасному етапі розвитку нашої країни набули загрозливого рівня, про що свідчить невтішна статистика рішень Європейського Суду з прав людини, а й здатні унеможливити аналогічні порушення з боку представни-

ків адвокатської спільноти. Фундаментальне конституційне право особи на захист у кримінальному процесі слугує гарантією справедливої судочинства лише за умови його правомірної реалізації.

Аналіз правової регламентації вищеведених положень про роботу захисника у кримінальному провадженні свідчить, що визначальним у його діяльності є захист саме окремої особи, конкретного обвинуваченого, захист його прав і законних інтересів та надання йому необхідної юридичної допомоги. Таким чином, захист є його функцією навіть у випадках, коли захисник діє у справі за призначенням, іноді й за призначенням проти волі свого підзахисного. Його діяльність у всіх випадках безпосередньо не спрямована на досягнення публічних цілей, а тому риси її публічності не є визначальними для здійснюваної ним функції. Захист за призначенням – це публічно-правовий обов'язок захисника. А обов'язок і функція – поняття нетотожні. Оскільки функцію захисту захисник здійснює в інтересах свого підзахисного, метою його діяльності є виключно приватний, особистий інтерес, зміст якого, як і способи й засоби досягнення, визначають вони самі, без будь-якого зовнішнього втручання. У вибір їх позиції та способів її реалізації не має права втручатися ніхто – ні слідчий, ні прокурор, ні суд, ні адвокатське об'єднання, членом якого адвокат є. Членство в колегії дає адвокату лише право бути захисником, а у справі він діє від себе особисто, лише в інтересах свого підзахисного, тому щодо цього його захисна діяльність повністю позбавлена ознак публічності [4, с. 7].

Виключно приватний інтерес та мета діяльності адвоката вигідно вирізняють його серед інших учасників кримінального судочинства, забезпечують самостійність на всіх стадіях кримінального процесу. Захист особи може здійснюватися на всіх стадіях кримінального провадження, може бути розпочатий значно раніше набуття особою статусу підозрюваного чи взяття під варту. Наприклад, адвокат може надавати правову допомогу особі, яка у кримінальному провадженні, зареєстрованому за фактом вчинення злочину, має лише статус свідка. За умови надання кваліфікованої допомоги, належної

підготовки клієнта до допиту чи інших слідчих дій, особа у подальшому може уникнути неприємностей, пов'язаних з набуттям статусу підозрюваного та обмеження обсягу особистих прав.

Однобічність діяльності адвоката слугує певною гарантією захисту прав особи та встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні, однак не варто забувати, що у ході такої діяльності захисник має залишатися абсолютно законотрушним, реалізувати свої повноваження виключно у межах і у спосіб, визначений законом. Участь адвоката у кримінальному провадженні сприяє об'єктивності отриманих результатів, дозволяє всебічно оцінити представлені обвинуваченням докази, сприяє формуванню критичного висновку, щодо причетності особи до вчинення злочину, а в окремих випадках і переконанню про його невинність.

Цікавим видається наукове обґрунтування необхідності забезпечення належного захисту особи, представлене відомим процесуалістом І.Я. Фойницьким. Науковець переконаний, що:

1. Сам обвинувачений, захоплений кримінальним переслідуванням, нерідко впадає в такий пригнічений стан, до такої міри хвилюється, що не може дати собі ради з приводу як самого обвинувачення, так і обставин справи. Чому у такому разі допомога третього особи може бути вкрай необхідною і щонайменше корисною в інтересах з'ясування істини.

2. Якщо у процесі обвинувальні функції встигли уже виділитися в особливо організований інститут прокуратури, необхідно дати відповідну організацію й захистові, інакше юридично утворений, досвідчений представник державного обвинувачення матиме проти себе слабкий, недосвідчений захист [5, с. 62-63].

У той же час протизаконна поведінка адвоката може вилитися у особисту трагедію підзахисного, стати фатальним фактором провалу, здатним звести нанівець усю стратегію захисту та слугувати каталізатором подальшого ухвалення неприйнятної для обвинуваченого судового рішення.

Щодо проблем законності діяльності захисту у кримінальному провадженні, Т.П.

Ніколова акцентує увагу на тому, що: „Законний інтерес обвинуваченого – це не тільки інтерес, що відповідає вимогам закону, він має узгоджуватися з моральними нормами. Якщо інтерес підсудного не відповідає вимогам суспільної моральності, то він не може бути підтриманим і визнаватися законним” [6, с. 19].

Слід відзначити, що, з точки зору теорії держави і права, співвідношення між законом і мораллю значно складніші. Незважаючи на певну єдність та взаємодію, їхнє співвідношення припускає також і відверті суперечності між цими категоріями, що полягають:

- у способах їх встановлення та формування (закони створюються або санкціонуються державою);
- у методах їх забезпечення (закони забезпечуються та охороняються державою);
- у формі їх вираження й фіксації (моральні норми – неписані заповіді, тоді як закони групуються за галузями та інститутами);
- у характері й порядку відповідальності (протиправні дії тягнуть за собою юридичну відповідальність, а порушник моральності зазнає морального осуду);
- у сферах дії (моральний простір набагато ширший від правового);
- у моральності й закону різна історія (мораль «старша за віком») [7, с. 251-265].

Разом з тим сучасне українське законодавство дає можливість спостерігати своєрідне перенесення вимог дотримання моральності у професійній діяльності адвоката у законодавчу площину. Зокрема, статтею 34 Закону України „Про адвокатуру та адвокатську діяльність” підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності визначено порушення правил адвокатської етики, яка тісно пов’язана із загальноприйнятими нормами та уявленнями про моральність.

Характеризуючи діяльність адвоката у кримінальному провадженні, ми повинні розуміти, що, „аналізуючи матеріали досудового слідства й судового розгляду, захисник вправі виходити й виходить із припущення, що обвинувачений чи невинний зовсім, чи винний меншою мірою, ніж його обвинувачують. Будь-яка інша моральна і правова

установка робить участь захисника в процесі небезпечним для обвинуваченого й непотрібним для правосуддя” [8, с. 60-61].

Здійснюючи свої повноваження щодо надання підзахисному правової допомоги у встановленні обставин, що його виправдують, адвокат зобов’язаний використовувати всі виключно передбачені у законі засоби і способи захисту та спиратись на принципи кваліфікованого захисту в кримінальних провадженнях. Правовим і моральним підґрунтям захисту є конституційний принцип презумпції невинуватості особи. У випадку встановлення у ході надання адвокатом правової допомоги вини підзахисного, за умови невизнання ним своєї винуватості у вчиненні злочину, захисник не вправі обіймати протилежну йому позицію.

Реалізуючи свої повноваження у межах кримінального провадження, адвокат повністю підтримує й обстоює права та законні інтереси підзахисного. У ході такої діяльності в адвоката можуть виникати внутрішні суперечки щодо меж і способів їх здійснення. Якщо з підтримкою прав підзахисного в адвоката, як правило, проблем не виникає, спираючись на їхню визначеність у законі, то обстоювання інтересів клієнта часто межує із законністю і навіть може виявитись протиправним. З цього приводу М.П. Некрасова звертає увагу: „Безперечно, що захистові з боку професійного адвоката-захисника підлягають тільки законні інтереси обвинуваченого” [9, с. 93]. На жаль, вітчизняним законодавством не визначено навіть приблизний перелік законних інтересів підзахисного, тому таке твердження, на наш погляд, дещо випереджає сучасні правові реалії. Така ситуація слугує додатковим джерелом виникнення протиправної діяльності адвокатів, що у здійсненні своїх повноважень надають перевагу саме обстоюванню інтересів підзахисного, а оцінюючи їхню відповідність закону, керуються виключно власним переконанням, яке в окремих випадках не відповідає духу закону і моральності. Водночас, твердження М.П. Некрасової слугує певним закликком до додаткової формалізації повноважень адвоката у кримінальному провадженні.

Не можна не погодитись із переконанням Ю.І. Стецовського, який вважає, що праг-

нення особи захищатися від обвинувачення завжди законне [10, с. 249-251]. Однак, обираючи засоби здійснення такого захисту, адвокат повинен оцінювати їхню відповідність закону. Необхідно усвідомлювати, що інтереси обвинуваченого які суперечать чинному законодавству не підлягають захисту. Зокрема не можна, потураючи прагненням підзахисного, сприяти його ухилянню від явки до слідчого чи до суду, порушенням обраного запобіжного заходу чи спонукати свідків, потерпілого чи інших осіб до дачі помилкових або неправдивих показань.

Таким чином, навіть за умови відсутності чіткої нормативної регламентації поняття та видів законних інтересів обвинуваченого адвокат зобов'язаний пам'ятати, що не належать захисту інтереси особи, які явно суперечать вимогам закону, і, навпаки, зобов'язаний підтримувати всі інтереси підзахисного, які закону відповідають. У такому контексті слушною видається думка П.І. Сергеїча, який вважає, що „найкращий захист – це захист законом. Його перевага полягає в тому, що, коли захисник знайшов юридично правильне положення, воно є обов'язковим для суддів” [11, с. 38].

Водночас, ми не можемо ігнорувати й непоодинокі факти порушень, що допускаються в діяльності слідчого, прокурора та суду. У ході здійснення своїх повноважень органи правопорядку та правосуддя допускаються помилок і навіть зловживань. Саме у таких випадках адвокат зобов'язаний принципово реагувати всіма законними способами з метою їх усунення.

Одним із основних засобів висловлення незгоди з окремих питань чи захисту порушених прав підозрюваного або обвинуваченого є заява клопотань. Клопотання, заявлені у ході досудового розслідування кримінального провадження, вирішує слідчий, прокурор або слідчий-суддя, а на стадії судового розгляду справи – суд. Практиці відомі непоодинокі випадки необґрунтованих відмов у задоволенні клопотань адвоката. Однак, у цієї медалі є і зворотній бік. Дуже часто заявлення адвокатом великої кількості клопотань є засобом затягування розслідування та судового розгляду кримінального провадження. Захисник може заявляти клопотан-

ня як усно, так і в письмовій формі, аргументовано й без мотивації, у будь-який момент досудового розслідування чи розгляду кримінального провадження в суді. Незважаючи на те, що захисник є суб'єктом доказування, його діяльність, на відміну від слідчого чи прокурора, не передбачає самостійного збирання доказів щодо невинуватості підзахисного. Крім того, що подання клопотань та безпосередня участь адвоката у здійсненні слідчих та процесуальних дій є засобами, які допомагають захисникові надавати докази відсутності вини у вчиненні злочину в діях підзахисного, вони дуже часто слугують інструментами виключно процесуальних зловживань з боку адвоката, метою яких є розбалансування нормального ходу розслідування кримінального провадження. Захисник уповноважений брати участь у слідчих та процесуальних діях, які проводяться за участю його підзахисного. У ході проведення слідчих заходів адвокат має можливість реально впливати на хід слідчої дії шляхом активної участі у її проведенні, реалізуючи своє право задавати питання особам, що допитуються чи беруть у ній участь. На жаль, і на цій стадії часто трапляються випадки зловживання адвокатами своїми повноваженнями, умисного відволікання учасників слідчої дії від її проведення шляхом постановки великої кількості недоречних питань, затягування проведення слідчої дії та створення відверто конфліктних ситуацій з подальшим оскарженням дій слідчого прокурору чи в суд. Щодо проведення у майбутньому слідчих чи процесуальних дій за участю підзахисного адвокат має бути сповіщений заздалегідь. Участь захисника у слідчих діях – це, зазвичай, його право, а не обов'язок, тому адвокат, визначаючи об'єм необхідності й доцільності участі у слідчих діях, зобов'язаний належним чином планувати свій час. Як правило, захисники застерігають клієнтів брати участь у слідчих діях без їхньої участі, чи у разі відсутності потреби у безпосередній явці адвоката, без попередніх обговорень та консультацій щодо змісту слідчої дії та стратегії поведінки підзахисного. Така поведінка адвоката є цілком адекватною і свідчить про належну кваліфікацію і старанність захисника. Однак, непоодинокими є випадки й від-

верто протиправної поведінки адвокатів, які умисно не з'являються на слідчі дії, посилаючись на погане самопочуття чи інші поважні причини, тим самим затягуючи хід слідства чи даючи можливість особам, причетним до вчинення злочину, уникнути кримінальної відповідальності або знищити докази вини його підзахисного тощо.

Реалізуючи свої повноваження щодо надання правової допомоги підзахисному, адвокат, відповідно до закону, виступає самостійною процесуальною фігурою в кримінальному процесі. Він вступає у процес за заявою чи за згодою підзахисного, котрий має право в будь-який момент розслідування чи розгляду кримінального провадження у суді усунути захисника від участі у справі. Розробляючи стратегію захисту, адвокат погоджує свої дії з питань її реалізації із підзахисним, окреслює перспективи та можливі наслідки тієї чи іншої заздалегідь обраної правової позиції захисту. Однак, на практиці трапляються випадки, коли думка адвоката може розходитися з переконаннями підзахисного. Зважаючи на те, що у їхніх взаєминах у адвоката наявна значна сфера реальної процесуальної самостійності, поведінка захисника ні в якому разі не повинна шкодити підзахисному. Наприклад, адвокат не може відкликати своє клопотання чи скаргу без згоди підзахисного, він зобов'язаний підтримувати прагнення клієнта за клопотаннями навіть за відсутності для цього обґрунтованих підстав. Так, вчинення адвокатом дій, що суперечить інтересам підзахисного, може розцінюватися як відмова від його захисту. Якщо підозрюваний чи обвинувачений настоює на власній невинуватості, захисник не може вказувати зворотнє. Коли адвокат, не поділяючи позиції підзахисного про його невинуватість, не здійснює всіх необхідних заходів для забезпечення кваліфікованого захисту, його бездіяльність слід сприймати як перехід на бік обвинувачення, що, у свою чергу, є відмовою від захисту. У випадку, коли адвокат, розраховуючи на швидкий перебіг розслідування та розгляд кримінального провадження, рекомендує підзахисному визнати вину за вчинений злочин, обґрунтовуючи це тим, що щиріше визнання вини слугуватиме пом'якшувальною дло покарання обстави-

ною, про надання кваліфікованого захисту мову вести не можна взагалі.

Аналізуючи вищевказане, ми не можемо погодитись з переконаннями Л.Д. Кокорєва про те, що „заперечення адвокатом провини підзахисного, коли вона доказана матеріалами справи, не піде на користь і лише зашкодить інтересам обвинуваченого” [12]. Така поведінка адвоката буде розцінюватись як порушення права на захист чи взагалі як відмову від захисту, що може призвести до скасування судових рішень із вказаних підстав.

Саме тому найбільш небезпечним для правосуддя феноменом є не спростування адвокатом окремих положень обвинувачення, а заперечення ним позиції підзахисного, який не визнає вини у вчиненні інкримінованого йому діяння.

Адвокат не вправі відмовитися від захисту підозрюваного чи обвинуваченого навіть у випадку очевидності вчинення ним злочину. Саме у такому стані підзахисний найбільше потребує кваліфікованої правової допомоги. Захисник несе безпосередню відповідальність за якість наданої правової допомоги перед своїм підзахисним, тому правовим і моральним підґрунтям захисту, його відправною точкою має слугувати принцип презумпції невинуватості.

Висновки. Висококваліфікований адвокат, маючи волю та усвідомлюючи обов'язок боротися за дотримання прав та законних інтересів підзахисного, застосовуючи у правозастосовній діяльності всі засоби, що не суперечать закону, ні у якому разі не займе нейтральної позиції чи поділятиме правову позицію обвинувачення, а тим більше не допустить осуду невинного.

Таким чином, захист особи у кримінальному провадженні – це не лише загальний прояв основ вітчизняної правової системи, необхідна умова здійснення неупередженого правосуддя, а й основна функція діяльності адвоката у межах кримінального процесу.

З метою недопущення протиправної поведінки захисника у кримінальному провадженні вбачається необхідність додаткової формалізації повноважень адвоката у кримінальному провадженні.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються теоретичні та практичні аспекти протиправної поведінки захисника у кримінальному провадженні. Автором звертається увага на недостатню визначеність вітчизняного законодавства з питань окреслення законності інтересів підзахисного. Відзначено, що така ситуація слугує додатковим джерелом виникнення протиправної діяльності адвокатів, що у здійсненні своїх повноважень надають перевагу саме обстоюванню інтересів підзахисного, а оцінюючи їхню відповідність закону керуються виключно власним переконанням, яке у окремих випадках не відповідає духу закону і моральності. Дослідником висунуто гіпотезу щодо необхідності додаткової формалізації повноважень адвоката у кримінальному провадженні.

Ключові слова: кримінальне провадження, правова природа, адвокат, прокурор, протиправна діяльність, злочин.

SUMMARY

The article deals with theoretical and practical aspects of the lawyer's illegal behavior in criminal proceedings. The author draws attention to the lack of certainty of domestic legislation on the definition of the legitimacy of the interests of the client. It is noted that this situation serves as an additional source of illegal activity of lawyers, which in the exercise of their powers gives preference to protecting the interests of the defendant, while assessing their compliance with the law are guided solely by their own convictions, which in some cases do not correspond to the spirit of law and morality. The researcher put forward a hypothesis about the need for additional formalization of the powers of the lawyer in criminal proceedings.

Key words: criminal proceedings, legal nature, lawyer, prosecutor, unlawful activities, crime.

Література

1. Вільчик Т. Б. Конституційне право на правову допомогу адвоката у країнах Європейського Союзу та в Україні: монографія / Т. Б. Вільчик; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. - Харків: Право, 2015. - 399 с.
2. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/constitution>
3. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/5076-17>.
4. Попелюшко В. О. Публічність кримінального судочинства і захист // Адвокат. – 2003. – № 2. – С. 7.
5. Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства. – СПб, 1996. – С. 62.
6. Николова Т. П. Деятельность защитника на судебном следствии. – Саратов, 1987. – С. 19.
7. Матузов Н. И. Право в системе социальных норм // Теория государства и права. М., 1995. – С. 251–265.
8. Бойков А. Д. Этика профессиональной защиты по уголовным делам. – М., 1978. – С. 60–61.
9. Некрасова М. П. Формирование позиции защитника // Вопросы уголовного права и процесса в условиях правовой реформы. – Калининград, 1991. – С. 93.
10. Стецовский Ю. И. Советская адвокатура. – М.: 1989. – С. 249–251.
11. Сергеич П. И. Уголовная защита. Практические заметки. – СПб., 1931. – С. 38.
12. Кокорев Л. Д. Проблемы совершенствования уголовно-процессуального законодательства. – Свердловск, 1985.